

The historical event

Vol 1, No 1 (2026)

The historical event

ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΦΟΡΙΚΩΝ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: Η ΑΦΗΓΗΣΗ ΕΝΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ ΣΤΟ ΜΕΤΩΠΟ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Φωτεινή Καλογερογιάννη

doi: [10.12681/geg.44837](https://doi.org/10.12681/geg.44837)

ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΦΟΡΙΚΩΝ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: Η ΑΦΗΓΗΣΗ ΕΝΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ ΣΤΟ ΜΕΤΩΠΟ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Φωτεινή Καλογερογιάννη

Συμβασιούχος Διδάσκουσα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

ABSTRACT

This paper explores the educational potential of integrating oral history into history teaching through the personal account of Dimitris Koffas, a Greek soldier who participated in the Asia Minor Campaign. His testimony, recorded in the early 1990s, provides a vivid account of life on the front lines during one of the most traumatic episodes in modern Greek history. The study draws on qualitative historical research and focuses on how such personal narratives can serve as authentic sources that humanize historical events, enrich students' emotional engagement, and develop historical thinking. Through the analysis of Koffas's narrative—covering his journey, battles, injury, and eventual repatriation—the study illustrates the value of "history from below." The testimony is examined not only as historical evidence but also as a pedagogical tool that can bridge official historical narratives with lived experience. This approach fosters empathy, critical thinking, and multiperspectivity in the classroom. The study ultimately argues for the broader inclusion of oral sources in history education to promote a more inclusive, reflective, and student-centered understanding of the past.

Λέξεις-κλειδιά: Προφορική Ιστορία, Μικρασιατική εκστρατεία, Διδακτική της Ιστορίας, Ενσυναίσθηση, Ιστορική Σκέψη, Μνήμη του Πολέμου.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναδείξει τη σημασία της αξιοποίησης των προφορικών μαρτυριών στη διδασκαλία της Ιστορίας, μέσα από την ανάλυση της αφήγησης του Δημήτρη Κόφφα, στρατιώτη που συμμετείχε στη Μικρασιατική εκστρατεία. Η προσωπική του μαρτυρία, όπως καταγράφηκε προφορικά στις αρχές της δεκαετίας του 1990, προσφέρει μία μοναδική πρόσβαση στη βιωμένη εμπειρία του πολέμου και στη συναισθηματική φόρτιση που συνοδεύει την ανάμνηση κρίσιμων ιστορικών στιγμών. Μέσα από την επεξεργασία της αφήγησης του, οι μαθητές και οι μαθήτριες θα επιχειρήσουν να προσεγγίσουν την Ιστορία όχι ως απλή παράθεση γεγονότων, αλλά ως ένα πεδίο ερμηνειών, συναισθημάτων και ερωτημάτων. Η ένταξη της Προφορικής Ιστορίας στη διδακτική πράξη προάγει την ενσυναίσθηση, ενισχύει την ιστορική σκέψη και επιτρέπει την ανάπτυξη πολλαπλών δεξιοτήτων. Σκοπός της εργασίας είναι να δείξει πώς μία αφήγηση από «τα κάτω» μπορεί να συνδεθεί ουσιαστικά με το επίσημο ιστορικό πλαίσιο, να καλλιεργήσει την κριτική σκέψη και να συμβάλει στη διαμόρφωση μίας πιο ανθρωποκεντρικής και πολυφωνικής Ιστορίας στην εκπαίδευση.

Αξιοποίηση προφορικών μαρτυριών στη διδασκαλία της Ιστορίας

Η αξιοποίηση των μαρτυριών προσώπων που με οποιονδήποτε τρόπο συμμετείχαν στα ιστορικά γεγονότα αποτελούν μία καινοτόμο παιδαγωγική και διδακτική πρακτική στη διδασκαλία της Ιστορίας. Η επαφή είτε με πρωτογενή κείμενα (π.χ. ημερολογιακές καταγραφές) είτε με διαμεσολαβημένα κείμενα (π.χ. ηχητικές ή ψηφιακές καταγραφές) δίνει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/τριες να συνδιαλλαγούν με την ιστορία αναλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, και τον ρόλο του/της ερευνητή/τριας.

Οι προφορικές μαρτυρίες ως μέσο κατανόησης και ανάδειξης της τοπικής Ιστορίας ανήκουν στη μικροϊστορία και μέσω αυτών οι μαθητές/τριες αποκτούν εμπειρίες από άλλες επικοινωνιακές πραγματικότητες. Παράλληλα, συμβάλλουν στον εμπλουτισμό του γλωσσικού κώδικα και τη διεύρυνση των γνωστικών τους οριζώντων σε άλλα γνωστικά πεδία, όπως η γεωγραφία, η λογοτεχνία κ.λπ. Στην περίπτωση που πρόκειται για ψηφιακή καταγραφή προφορικών μαρτυριών δίνεται παράλληλα η δυνατότητα ανάπτυξης ψηφιακών δεξιοτήτων, καθώς οι μαθητές/τριες έρχονται σε επαφή με τη χρήση των τεχνολογικών μέσων για την επεξεργασία των πηγών ή την καταγραφή και ανάλυση των προφορικών μαρτυριών.

Η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας με έναν τέτοιο προσανατολισμό ξεπερνά τα στενά όρια του αναλυτικού προγράμματος και δημιουργεί γέφυρες με την κοινωνία, ενεργοποιώντας παράλληλα το συναίσθημα με τρόπο που οι μαθητές/τριες να αναγνωρίζουν και να διαχειρίζονται τόσο τα δικά τους συναισθήματα όσο και αυτά των άλλων. Ιδιαίτερα, στο πλαίσιο της επίτευξης της διαπολιτισμικής επικοινωνίας η επαφή με τον «Άλλον» θεωρείται κρίσιμη για θέματα που αφορούν κυρίως την εικόνα του «Άλλου» ως εχθρού και τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που τον χαρακτηρίζουν.

Η αφήγηση μίας πρωτογενούς εμπειρίας συμβάλλει στο να δημιουργήσουν οι μαθητές/τριες έναν ορίζοντα σκέψης μέσα από αυτό που ακούνε, αντιλαμβάνονται και επεξεργάζονται, προκειμένου να αναζητήσουν στοιχεία που θα τους βοηθήσουν να καταλάβουν καλύτερα τη δομή και τη λειτουργία των συστημάτων σε μία συγκεκριμένη

ιστορική κατάσταση και να διεισδύσουν σ' αυτά τα συστήματα μέσα από τη δράση των υποκειμένων που τα εκπροσωπούν, καλλιεργώντας με αυτόν τον τρόπο την ιστορική σκέψη¹ (Γκότοβος, 2013: 33). Η αξιοποίηση των διάφορων τύπων νοημοσύνης και η καλλιέργεια της ενσυναίσθησης στον κλάδο της Διδακτικής της Ιστορίας φαίνεται να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής σκέψης (Κουργιαντάκης, 2019) και οι προφορικές μαρτυρίες αποτελούν ένα αποτελεσματικό μέσο καλλιέργειας της, με αποτέλεσμα να θεωρούνται μία από τις νέες διδακτικές προτάσεις στη διδασκαλία του μαθήματος.

Η μαρτυρία ενός στρατιώτη στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της Μικρασιατικής εκστρατείας

Η μαρτυρία του Δημήτρη Κόφφα τοποθετείται χρονικά (1919-1921) σε μία ευρύτερα ταραγμένη περίοδο για την Ελλάδα, η οποία χαρακτηρίζεται από έντονες συγκρούσεις και ολοκληρώνεται με έναν από τους πιο τραυματικούς τρόπους, τη Μικρασιατική καταστροφή. Ωστόσο, τόσο η Μικρασιατική εκστρατεία, όσο και η Μικρασιατική καταστροφή θεωρούνται ως μία φυσική συνέχεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ή του φαινομένου που αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως Μεγαλύτερος ή Μακρύς μεγάλος πόλεμος (Greater ή Long Great War) ο οποίος συνεχίστηκε μετά το 1918 (Καμούζης, Μακρής & Μηνασίδης, 2022: 14). Οι συγκρούσεις και τα μέτωπα της περιόδου 1911-1923 ταξινομούνται ως μέρος της ιστορικής αυτής τομής, αν και για την περίπτωση των Ελλήνων ο Μεγάλος πόλεμος είναι η συνέχεια των Βαλκανικών πολέμων και η έναρξη της Μικρασιατικής καταστροφής που θεωρείται με την αντίστοιχη εκστρατεία στην Ουκρανία το 1919 ένα από τα βήματα στην πορεία της εθνικής ολοκλήρωσης (Κωστής, 2018: 555). Κατά τον Gerwath οι συρράξεις που παρατηρούνται στη μεταπολεμική Ευρώπη αφορούν είτε συγκρούσεις ανάμεσα σε τακτικούς και υπό διαμόρφωση εθνικούς στρατούς, όπως στην περίπτωση του ελληνοτουρκικού πολέμου, είτε εμφύλιων συγκρούσεων ή τέλος κοινωνικών και εθνικών επαναστάσεων (Καμούζης, Μακρής & Μηνασίδης, 2022: 15).

Η Ελλάδα βρίσκεται σε συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις από το 1912 έως το 1922. Μέσα σ' αυτό το διάστημα και ως αποτέλεσμα των Βαλκανικών πολέμων η Οθωμανική Αυτοκρατορία συρρικνώνεται εδαφικά. Οι νέες αυτές συνθήκες ευνόησαν τον τουρκικό εθνικισμό, όπως αυτός εκφράστηκε από το κίνημα των Νεότουρκων. Παράλληλα, από το 1913 ξεκινούν οι διωγμοί σε βάρος των Ρωμιών της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης. Ειδικότερα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εντατικοποιούνται οι διώξεις, οι εκτοπισμοί προς την ενδοχώρα, οι σφαγές και οι απώλειες. Υπό το κράτος του φόβου και των διώξεων φαίνεται ότι μέχρι τον Μάρτιο του 1915 1.000.000 Έλληνες είχαν εγκαταλείψει τη Μικρά Ασία (Καρύδης, 2023). Ωστόσο, στο συνέδριο της Ειρήνης (17/12/1918) ο Ε. Βενιζέλος μέσω υπομνήματος εκφράζει το αίτημά του σχετικά με τις διεκδικήσεις της Ελλάδας στη Μικρά Ασία και έτσι με την απόβαση του ελληνικού

---

¹ «Η ιστορική σκέψη είναι μια σύνθετη διανοητική εργασία, η διαμόρφωση της οποίας επηρεάζεται από τους πολιτικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και ιδεολογικούς παράγοντες του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αναπτύσσεται. Συνδέεται άμεσα με το θεωρητικό προσανατολισμό του ιστορικού, με τον τρόπο που αυτός αντιλαμβάνεται αφενός το παρελθόν και τη σχέση του παρελθόντος με το παρόν και αφετέρου τη χρήση και την ερμηνεία των τεκμηρίων-πηγών στη διαμόρφωση ιστορικών συμπερασμάτων. Στη σύγχρονη διερεύνηση της ιστορικής σκέψης επισημαίνονται τρεις διακριτοί τύποι, οι οποίοι διαφοροποιούνται με τρόπο που εννοούν τη σχέση παρελθόντος – παρόντος και τη σχέση υποκειμένου – αντικειμένου της ιστορικής σκέψης» (Ξωχέλλης, 2007: 341 κ.ε.).

στρατού στη Σμύρνη, οι Έλληνες βλέπουν τη διατυπωμένη από περίπου έναν αιώνα νωρίτερα Μεγάλη Ιδέα να αρχίζει να υλοποιείται (Καρύδης, 2023).

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, ο ελληνικός στρατός αποβιβάζεται στη Σμύρνη στις 2 Μαΐου 1919 και από τις πρώτες κιόλας μέρες της ελληνικής κατοχής ξεσπούν επεισόδια. Παρά τις νίκες και την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (10/8/1920) μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Συμμαχικών δυνάμεων, η οποία κάνει απτή πραγματικότητα την Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, η ήττα των βενιζελικών στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου του 1920 ανατρέπει τα μέχρι τότε δεδομένα (Κωστής, 2018: 562). Οι συνέπειες των εκλογών του 1920 στο διεθνές επίπεδο ήταν καθοριστικές για την εξέλιξη της εκστρατείας, καθώς η Ελλάδα ήταν πλέον μόνη, απομονωμένη και υποσκαπτόμενη από τους παλιούς συμμάχους της (Συρίγος & Χταζηβασιλείου, 2022: 135). Η κατάληξη της Μικρασιατικής εκστρατείας σφραγίστηκε με την κατάρρευση του μετώπου στη Μικρά Ασία, το 1922 και τις συνέπειες που ακολούθησαν.

Πολιτική αστάθεια, οικονομική κατάρρευση, κοινωνικές αντιπαραθέσεις, εθνοτικές συγκρούσεις, η τύχη των αιχμαλώτων και των αγνοουμένων, η Ανταλλαγή των πληθυσμών, η προσφυγιά και το πρόβλημα της προσφυγικής αποκατάστασης, η απώλεια της πατρογονικής εστίας και για τις δύο πλευρές είναι μόλις λίγα από τα ζητήματα που θα απασχολήσουν την Ελλάδα και την Τουρκία το επόμενο διάστημα. Αν και η ελληνική ιστοριογραφία διατηρεί κυρίως μία στάση «από τα πάνω», όσον αφορά την ανάλυση του πολέμου και τις επιπτώσεις του, από τη δεκαετία του 1970 εγκαινιάζεται μία νέα ιστοριογραφική τάση, αυτή της Προφορικής Ιστορίας. Ως εκ τούτου, μαρτυρίες από τους στρατιώτες που βρέθηκαν στο μέτωπο έρχονται σταδιακά στο προσκήνιο. Αυτή η τάση για θεώρηση της ιστορίας «από τα κάτω» αποκάλυψε άγνωστες πτυχές της ιστορίας, οι οποίες μάλιστα συχνά δεν συμβάδιζαν με το επίσημο εθνικό αφήγημα (Καμούζης, Μακρή & Μηνασίδης, 2022). Στο πλαίσιο αυτό εξετάζουμε και τη συγκεκριμένη μαρτυρία ως υλικό που δίνει έμφαση στην υποκειμενική οπτική και μελετά την ιστορία του πολέμου ως βιωμένη εμπειρία.

Πρόσβαση και διαδικασία επεξεργασίας του υλικού

Η μαρτυρία που πρόκειται να εξεταστεί στο παρόν άρθρο έχει καταγραφεί αρχές της δεκαετίας του 1990 από την οικογένεια του αφηγητή, Δημήτρη Κόφφα, με μαγνητόφωνο και περιλαμβάνει την αφήγηση της στρατιωτικής του θητείας με σημαντικότερο γεγονός τη συμμετοχή του στη Μικρασιατική εκστρατεία. Το υλικό δόθηκε στην ερευνήτρια, προκειμένου να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο της ιστορικής έρευνας για τη Μικρά Ασία και τη συμμετοχή των Θεσσαλών στη Μικρασιατική εκστρατεία. Για την επεξεργασία του υλικού ακολουθήθηκε ιστορική έρευνα που επεδίωκε την αναδόμηση του παρελθόντος μέσα από τον εντοπισμό και την επεξεργασία των πρωτογενών και των δευτερογενών πηγών, με σκοπό την πιστή απεικόνισή του (Cohen, Manion and Morisson, 2008). Κατά τη διαδικασία της επεξεργασίας του υλικού το πρώτο βήμα ήταν η απομαγνητοφώνηση του ηχητικού υλικού. Το ηχητικό κείμενο μετατράπηκε σε γραπτό, διατηρώντας το θεσσαλικό γλωσσικό ιδίωμα και τα στοιχεία του αυθεντικού προφορικού λόγου, όπως οι παύσεις, οι επαναλήψεις, οι εκφράσεις επιτονισμού ή συναισθήματος, η χρήση της διαλογικής μορφής, το μη τυποποιημένο λεξιλόγιο ή γραμματική, οι ερωτήσεις, τα επιφωνήματα και τυχόν γλωσσικά λάθη. Τα χαρακτηριστικά αυτά διατηρήθηκαν για να

αποδοθεί ο αυθεντικός τόνος, το ύφος και η προσωπικότητα του αφηγητή. Στη συνέχεια, τα αποσπάσματα ταξινομήθηκαν σε κατηγορίες ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Οι επιμέρους κατηγορίες αφορούν την πορεία στο μέτωπο και την έκβαση της εκστρατείας, οι οποίες εντάχθηκαν στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο. Οι λεπτομέρειες για τη μαρτυρία και οι κατηγορίες που προέκυψαν από την ανάλυση παρουσιάζονται παρακάτω.

Παρουσίαση της μαρτυρίας του Δημήτρη Κόφφα

Η μαρτυρία που παρουσιάζεται στη συγκεκριμένη εργασία ανήκει στον Δημήτρη (ή Μήτρο όπως ήταν περισσότερο γνωστός ανάμεσα στους συγχωριανούς του) Κόφφα από το χωριό Κερασιά, Καρδίτσας για την εμπειρία του ως στρατιώτη στο μέτωπο της Μικράς Ασίας. Μία εμπειρία που τον έφερε το 1917 σε άμεση εμπλοκή με τους στρατιωτικούς μηχανισμούς και την Άνοιξη του 1919 τον οδήγησε στη Μικρά Ασία στο πλαίσιο Εκστρατείας. Η μαρτυρία αυτή δεν ανήκει σε κάποιον που αποτελούσε «παράγοντα» των εξελίξεων την εποχή στην οποία αναφέρεται, αλλά σε έναν απλό στρατιώτη που μετά την εκπαίδευση του στη Μακεδονία, επιστρατεύτηκε για το μέτωπο. Ο ίδιος ανήκει στη βάση της πυραμίδας, στους απλούς στρατιώτες που εκτελούν εντολές άνωθεν. Ο αφηγητής, λοιπόν, μιλά από τη σκοπιά του απλού ανθρώπου που βρίσκεται χαμηλά στην ιεραρχία και επηρεάζεται πολύ περισσότερο από τις αποφάσεις των άλλων. Η συγκεκριμένη περιπέτεια του Δημήτρη Κόφφα διαρκεί από το 1917, που κατατάχτηκε στον στρατό, έως το 1922. Ως προς τη δομή της, η εμπειρία αυτή δεν είναι ίσως πολύ διαφορετική από τις αντίστοιχες εμπειρίες άλλων ανθρώπων που συμμετείχαν στη Μικρασιατική εκστρατεία και βίωσαν τη Μικρασιατική καταστροφή από κοντά. Ως προς το περιεχόμενο, όμως, η εμπειρία είναι μοναδική, όπως συμβαίνει με κάθε μαρτυρία που δίνει έμφαση στην υποκειμενική εμπειρία. Όπως επισημαίνει ο Γκότοβος (2013) η εμπειρία έχει δύο όψεις: είναι βίωμα και παράλληλα είναι και αφήγηση. Βίωμα για όποιον εμπλέκεται άμεσα με την πραγματικότητα που αφηγείται και αφήγηση για όποιον την ακούει (Γκότοβος, 2013: 13). Αυτό που επίσης καθιστά τη μαρτυρία αυτή μοναδική είναι το γεγονός ότι η συγκεκριμένη μαρτυρία διασώζεται ως ηχογραφημένη μαρτυρία και όχι ως έγγραφο, όπως συνηθίζεται. Αυτό μας επιτρέπει να έρθουμε σε άμεση επαφή με τον προφορικό λόγο του αφηγητή. Αφηγείται λοιπόν την πορεία του στο μέτωπο, τη στρατιωτική καθημερινότητα, την εκτέλεση των αποφάσεων της στρατιωτικής ιεραρχίας και την προσωπική του διαδρομή, όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα από προσωπικές επιλογές και μέσα από επιλογές των άλλων.

Υποδοχή του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη

Από 'κει βγήκε διαταγή να πάμε, πού δεν ηξέραμαν, κατέφκαμε στας Ελευθεράς, στην ακρογιαλιά και 'κει μπήκαμαν στα παπόρια. Έβαζαν τα ζώα με το γερανό μέσα στο παπόρι. Μπήκαμαν στη θάλασσα, βαδίζαμαν μέσα στη θάλασσα, δεν ηξέραμαν όπως πού θα πάμε. Εκεί μέσα που πηγαίναμαν, βάζει βόλτα ο Συνταγματάρχης και λέει: «ααα ρε τσολιάδες ξεροσοσίστε, ώσπου να βγούμε στη Σμύρνη». Τότε ακούσαμε Σμύρνη. Ύστερα βαδίζαμε μια μέρα-δύο μέρες στη θάλασσα. Βγήκαμαν στη Σμύρνη απ'όξω στην παραλία. Μας περίμεναν εκεί Έλληνες πολίτες με ενθουσιασμό μεγάλο. Δεν χώραγε η ζέρα να δουν,

μπήκαν μέσα στη θάλασσα. Βγήκαν οι πολίτες και ύστερα έκαναν ένα στεφάνι, μια δάφνη στεφανωμένη εκεί να περάσει ο ελληνικός στρατός και φώναζαν όλοι: «τα αδέρφια μας, τα αδέρφια μας». Προχωρήσαμε καμία πεντακοσαριά μέτρα μέσα. Ο Κεμάλ με τσι αξιωματικοί ήταν μέσα στο διοικητήριο κλεισμένοι, μόλις φτάσαμε 900 μέτρα, φτάσαμε εκεί κοντά, έβαναν από τα παράθυρα με τα όπλα. Πυροβολισμοί. Ακροβολίστηκε ο στρατός, έλαβαν τα κατάλληλα μέτρα και όλοι απάν εκεί στο διοικητήριο είχαν σκοπό. Τον σκοπό τον έσφαζαν, τον έσφαζαν τον σκοπό, τσι έπιασαν τσι αξιωματικοί, τσι κατέβασαν και πέρασαν μπροστά μου. Τον είδα τον Κεμάλ. Ύστερα σκόρπισαν οι πολίτες, έγινε λεηλασία μέσα εκεί στα μαγαζιά, σα ‘δω σα ‘κει, λάφυρα πολλά, χρήματα, τραπέζια. Ο στρατός δεν ήξερε τι λογιά είναι τα χρήματα τα τουρκικά. Εμείς ύστερα καταησυχάσαμε...

Στην πρώτη κατηγορία ο αφηγητής διηγείται το ταξίδι προς τη Σμύρνη, την Άνοιξη του 1919, τον τρόπο υποδοχής του ελληνικού στρατού από τους Έλληνες της περιοχής και την αντίδραση του τουρκικού στρατού και του πλήθους κατά την προέλαση του ελληνικού στρατού. Όπως διηγείται ο Δημήτρης Κόφφας ξεκίνησαν για τη Σμύρνη χωρίς να τους έχουν δοθεί σαφείς οδηγίες. Οι στρατιώτες δεν γνώριζαν ούτε τον λόγο που μπαίνουν στα καράβια και φεύγουν από τις Ελευθερές, Καβάλας, ούτε τον προορισμό αυτού του ταξιδιού. Είναι χαρακτηριστικό το σημείο της αφήγησης που, αφού είχε ξεκινήσει το καράβι, ο Συνταγματάρχης τους ανακοίνωσε ότι πρόκειται να πάνε στη Σμύρνη, χρησιμοποιώντας τη λέξη «ξεροσοσίστε», προτρέποντάς τους δηλαδή να σκοτώσουν την ώρα τους περιμένοντας να φτάσουνε στη Σμύρνη.

Στη συνέχεια περιγράφει τη θερμή και ενθουσιώδη υποδοχή του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, ο οποίος αποβιβάζεται εκεί – ύστερα από απόφαση των Συμμάχων (Αντάντ) – με σκοπό να προστατεύσει τους χριστιανικούς πληθυσμούς. Ο αφηγητής παρουσιάζει με γλαφυρό τρόπο τον ενθουσιασμό των Ελλήνων, οι οποίοι μπαίνουν μέσα στη θάλασσα για να υποδεχτούν τους στρατιώτες, τοποθετούν μία στεφανωμένη δάφνη για να περάσει από κάτω ο στρατός και ζητωκραυγάζουν «Έφτασαν τα αδέρφια μας!». Ωστόσο, η απόβαση του ελληνικού στρατού δεν ήταν τελείως αναίμακτη, όπως επιβεβαιώνεται και από τη μαρτυρία του Δ. Κόφφα. Υπήρξε μία μικρή και ανοργάνωτη ένοπλη αντίσταση κυρίως από Οθωμανούς στρατιώτες στο διοικητήριο, τους μουσουλμάνους χωροφύλακες, και από μουσουλμάνους υπηκόους που αντιστάθηκαν μεμονωμένα. Όπως αναφέρει ο αφηγητής κατά την πορεία του τάγματος προς το Διοικητήριο έπεσαν πυροβολισμοί. Φέρεται πως σκοτώθηκαν Έλληνες στρατιώτες και ακολούθησαν αντίποινα. Στο σημείο αυτό της αφήγησης παρατηρείται μία σύγχυση από τη μεριά του υποκειμένου ανάμεσα στο βίωμα και στην αναπαράσταση των γεγονότων, όπως ενδεχομένως διαμορφώθηκε στην πορεία από διάφορες επιρροές (π.χ. βιβλία ή μέσα ενημέρωσης), καθώς ο αφηγητής θεωρεί ότι είδε τον Κεμάλ σε αυτή την πρώτη πορεία του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη. Ωστόσο, εκείνη την εποχή, ο Μουσταφά Κεμάλ (Ατατούρκ) βρισκόταν στη Σαμψούντα του Πόντου, ως απεσταλμένος του Σουλτάνου για να αποκαταστήσει την τάξη και αντ’ αυτού ξεκίνησε το κεμαλικό κίνημα. Ο αφηγητής, επομένως, είδε κάποιον αξιωματικό, τον οποίον εσφαλμένα ταύτισε με τον

Μουσταφά Κεμάλ. Πιθανόν λόγω της μεγάλης συμβολικής σημασίας του συγκεκριμένου προσώπου και της φήμης του στη μετέπειτα περίοδο, ορισμένοι εσφαλμένα νομίζουν ότι ήταν παρών σε όλα τα καίρια σημεία της εποχής. Αυτό το σημείο αποτελεί δείκτη μη αξιοπιστίας της αφήγησης για το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός, αλλά παράλληλα και δείκτη αναφορικά με την υποκειμενικότητα στην αποτύπωση των γεγονότων και του τρόπου που διαπλέκονται βιώματα, αφηγήσεις τρίτων προσώπων, επίσημες καταγραφές κ.λπ., χαρακτηριστικά που απασχολούν ιδιαίτερα τον χώρο της Δημόσιας Ιστορίας και ειδικά το πεδίο συγκρότησης της μνήμης, ατομικής και συλλογικής.

Τούρκικο αντάρτικο και προέλαση ελληνικού στρατού

Ύστερα κατησύχασε το πράμα, τον απόλυσαν τον Κεμάλ οι δυνάμεις, οι αγγλογάλλοι. Αφού τον απόλυσαν τον Κεμάλ, πήγαμαν κοντά, καταβυθιστήκαμαν μέσα στη Σμύρνη εκεί. Εμείς ήμασταν σε μια συνοικία, Καραντίνα, άλλοι ήταν στο Κουκάλι, ονομασίες, μαχαλάδες. Από 'κει άρχισε κοντά ο Κεμάλ ανταρτικό [...] τα φυλάκια [...] σα 'δώ σα 'κει. Έκαναν κοντά. Ξεκίνησαν οι Έλληνες πόλεμο. Από 'κει προχωρέσαμε και πήγαμαν στο Εσκή Σεχέρ και εκάτσαμε κάμποσο καιρό. Από 'κει πήγαμαν στο Αϊδίνι. Τα κέντρα, οι σταθμοί, ήταν [...] κάτι [...] μαγαζιά. Οι Τούρκοι ήταν γεωργοί. Πήγαμαν στο Αϊδίνι, εκάτσαμε πόσες μέρες. Αρχίνισε ο Κεμάλ. Έρχονται στο Αϊδίνι, του βάνουν φωτιά στο Αϊδίνι, στον ελληνικό μαχαλά έβαλαν φωτιά [...] και παέναν τους ήταν μέσα εκεί. Χειροβομβίδες σάματις είχαν. Νύχτωσε, βγηκάμαν εμείς, τώρα περίπου μια διμοιρία και γυρίζαμε μέσα στην πόλη. Εκεί εβγαίναν οι γυναίκες στα παράθυρα και φώναζαν: «Αδερφάκια μου μην μας αφήνετε». «Αααα δεν φεύγαμε, έκαμαν όλοι. Δεν φεύγουμε εδώ μέχρι τελευταίας ρανίδας, μην φοβόσαστε». Το πρωί βγήκαμαν απάν, συγκεντρώθηκαν. Υποχώρηση από το Αϊδίνι. Εφεύγαμαν εμείς την ημέρα, καλοκαίρι, ζεστά, ζεστά.

Στη δεύτερη κατηγορία ο Δημήτρης Κόφφας αφηγείται στιγμιότυπα από την προέλαση του ελληνικού στρατού από τη Σμύρνη προς την ενδοχώρα. Οι Τσέτες ήταν άτακτοι, ένοπλοι μουσουλμάνοι που οργανώθηκαν αυθόρμητα ή καθοδηγήθηκαν από το κεμαλικό εθνικιστικό κίνημα, με στόχο να πολεμήσουν τον ελληνικό στρατό, τους Αρμένιους αλλά και τις δυτικές δυνάμεις, που θεωρούνταν εισβολείς. Σε αυτές τις πρώτες μάχες ο αφηγητής στέκεται με λεπτομέρειες στην παρουσία του στρατού στο Αϊδίνιο. Ο ελληνικός στρατός βρέθηκε στο Αϊδίνιο στις 17 Ιουνίου 1919, έναν μήνα περίπου μετά την απόβαση στη Σμύρνη. Παρόλο που ο αφηγητής μιλά και για το Εσκή Σεχέρ, που αφορά την κατάληψη του 1921 η οποία έπεται από τη μάχη στο Αϊδίνιο και τη χρονική στιγμή της αφήγησης, ο Δημήτρης Κόφφας, περιγράφει τις φωτιές στις ελληνικές συνοικίες που έβαλαν οι Τσέτες και το κουράγιο που έδινε ο ελληνικός στρατός στις γυναίκες, οι οποίες φώναζαν στους στρατιώτες να μην τους αφήσουν αβοήθητους. Οι ασυνέχειες και τα χρονικά κενά που παρατηρούνται στην αφήγηση θεωρούνται

δικαιολογημένα, εξαιτίας της απόστασης που υπάρχει ανάμεσα στο βίωμα και την αφήγηση, που γίνεται όταν ο Δημήτρης Κόφφας βρίσκεται σε μεγάλη πια ηλικία.

Καθημερινότητα των στρατιωτών στο μέτωπο

Εγώ είχα έναν από το Σερμένικο, Κωνσταντούλη Γεώργιο [...]. Ήταν άρρωστος κοντά στο στρατό. Λοιπόν, κίνησε άρρωστος ο Κωνσταντούλης. Τον πήρα από το χέρι, τον βοήθαγα, τον έλεγα: «βάλε λίγο νερό στο στόμα σου και μη το καταπιένεις» για τη σκόνη, κλείνε το στόμα σου.

Περνάγαμαν σε κάτι αμπέλια μέσα εκεί ήταν διάδρομοι, σοκάκια, καθώς ήταν οι δρόμοι να πούμε, όπως είναι εδώ τώρα. Έβαναν οι Τούρκοι τσι δρόμοι. Α εγώ αυτόν πήρα, τον άλλον το πέρασα. Δεν πήγαμαν πολύ μακριά, κατακλυστήκαμαν εκεί. Την άλλη την ημέρα πήγαμαν πάλι στο Αϊδίνι. Ό,τι έφτιασαν εκεί [...] έφυγαν οι αντάρτες. Πήγαμαν, βγήκαμαν πάλι ψηλά στο [...] χαμηλά και απάν στη ράχη και κάτ' ήταν ρέμα. Και 'κει στο ρέμα ήταν ένα εκκλησάκι. Ήταν βάτα τρόερα. 'Κει στο εκκλησάκι, βλέπουμε μέσα στα βάτα κουνιούνταν ένα μαντηλάκι. Κουνιόταν ένα μαντηλάκι και μέσα ήταν ένας τραυματίας, στρατιώτη, από άλλο λόχο όχι από τον δικό μας. Αυτός τραυματίστηκε και για να μην τον πιάσουν, βουτήχτηκε μέσα στα βάτα. Βουτήχτηκε μέσα στα βάτα να μείνει ζωντανός. Είχε και μια μέρα και μια νύχτα 'κει μέσα στα βάτα. Είδε αυτός τι γινόταν εκεί μέσα κοντά. Εκεί στο εκκλησάκι παρακάτ' ήταν ένα ελαιοτριβείο. Εκεί τσι συγκέντρωναν τσι Έλληνες, τσι έσφαζαν, τσι έπαιρναν, λεηλασίες. Ήταν το αίμα νίλα. Εκεί 40 κορίτσια, τα πήραν από 'κει τα έβγαλαν όζω σ' ένα σταθμό, τ' ατίμασαν και τ' αφήκαν. Τα βρήκαμε εμείς κοντύτερα με την επιχείρηση που κανάμαν.

Ύστερα προχωράμε, προχωράμε, προχωράμε, περάσαμε σ' ένα βούνο. Περνάμε σ' έναν βουνό Καραμπουγιουντάρ [...] Το καθαρίσαμε το βουνό αυτό, κατεβήκαμε σε μια πεδιάδα. Κατεβήκαμε στη πεδιάδα και προχωρήσαμε όλη την ημέρα. Προχωρούσαμε όλη την ημέρα ίσα με το βράδυ και εκεί που προχωρούσαμε ένας στρατιώτης Βλάχος Δημήτρης λεγόταν, χόρευε και έλεγε: «Διψάω για αίμα». Εεεε προχωρούσαμε, πήγαμαν στις πρόποδες του βουνού. Το βουνό αυτό ήταν 1700 υψόμετρο, τόσο ήταν ψηλό. [...] Εκεί που προχωρούσαμε, το πολυβόλο το πήρα στο ώμο άμα μπήκαμαν. Ως εκεί πάεμαν σειρά. Τα ζώα πάεμαν αλλού, ηρέμησαν όλα εκεί. Πήρα το πολυβόλο στον ώμο και ακολούθησε κοντά ο γεμιστής. [...] Εκεί που παέναμαν μέσα στο δάσος

νύχτα η πολυβολασία δεν έπρεπε να παένει μπροστά. Έπρεπε να παένουν οι άλλοι μπροστά γιατί η πολυβολασία έχει ειδικότητα, είχαν πυρομαχικά, έχει μπορεί να την πιάσουν. Τον λέω τον επιλοχία: «Κύριε επιλοχία». «Τι θες, Κόφφα;», μου λέει. Εκεί στον δρόμο που παέναμαν λέω στον δεκανέα: «Δίψασα». Τον λέω: «Μα και έχεις νερό;». Είχα νερό εγώ, το κρέμασα στ' άλογο. Με λέει: «έχω», λέει αυτός. Περίμενε λέει να βρέξω το στόμα, να ανοίξω, να βρέξω το στόμα, όχι για πολύ. [...] Λέω τον επιλοχία: «Κύριε επιλοχία, έχουμε δεξιά, έχουμε αριστερά ή θα πάμε πρώτοι αν μας φτάσουν;». «Ααα ρε μην φοβάσαι» με λέει. «Στείλε σύνδεσμο, τον λέω, δεξιά και αριστερά, θα μας το πάρουν το πολυβόλο». Με λέει: «Κόφφα (παρών λέω εγώ), μη φοβάσαι, προχώρα. Έχουμε, λέει, και αριστερά και δεξιά, είμαστε συνδεδεμένοι». Πετάχτηκαν απάν στην κορυφή. Τον λέω: «Αυτές οι φωτοβολίδες π' έρχονται είναι εχθρικές, δεν είναι δικές μας, είναι δικές μας, έρχονται». Μόλις πετάχτηκαν ψηλά στα βάτα, εκεία πεταχτήκαμαν, τους περικυκλώσαμε τσι Τούρκοι. Πετάχτηκαν οι Τούρκοι από τα χαρακώματα να φύγουν. Όσοι πάεναν ολούθε, πέφτουν μια ομάδα ψηλά σ' εμάς. [...] με τη μία, 480, δεν έκανα εμπλοκή καθόλου, αηδόνι. Τσι έπιασαν τσι Τούρκοι, κατησύχασε το πράγμα. Αυτός π' χόρευε εκείνη την ημέρα, σκοτώθηκε. Τούρκος απ' εκεί, αυτός απ' εδώ και ξεκοιλιάστηκαν και οι δύο και ο Τούρκος και αυτός και 'κει ήταν αγκαλιασμένοι και οι δύο. Και αυτός ήταν χωριανός του επιλοχία. Λοιπόν τον έκλαψε.

Οι Τούρκοι την ημέρα έκαναν αντεπίθεση. Κατέβαιναν από άλλο ένα βουνό [...] και πέρναγαν σ' ένα χωράφι μέσα και πήγαιναν, πήγαιναν, πήγαιναν. Τσι ηβλέπαμαν εμείς. Από 'κει με λέει εμένα: «παρ'το το πολυβόλο να πας εκεί και να βάλεις πρώτα βολή κατά βολή και ύστερα να βάλεις βολή κατά ριπάς». «Και αν περνάν αυτοί;», τσι λέω εγώ «δεν θα πάω». «Γιατί, λένε, δεν θα πας; Σκιάζεσαι». «Όχι, δεν σκιάζομαι, αλλά θα προκαλέσουμε πυρά πυροβολικού. Το πυροβολικό το πολυβόλο το κυνηγάει πολύ». Τα 'ξερα εγώ. «Όχι, θα πας». «Θα πάω, θα δείτε, λέω, τι θα πάθουμε». Μόλις πήγα και έβαλα, νταν νταν νταν, ένα, δύο, τρία, βολή κατά ριπάς (τατατα/τατατα) από πέντε-έξι. Βγήκαν απαναθέ μας στον αέρα, καταί, μπρρρ το πολυβόλο, κράουου απαναθέ μας. Ντου όπως βροντάν οι πέρδικες τα βλήματα. Να δεις να κόβουν ποδάρια και κεφάλια κοντά στα βλήματα. «Τι γίνεται εε Λοχαγέ τώρα; Έχεις σκοπό, τον λέω, έχεις σκοπό μπροστά;». Δεν έχει σκοπό. «Χωρίς σκοπό θα μας πιάσουν, του λέω, θα μας πιάσουν, βάλε σκοπό». Και

έβαλε σκοπό, τη διαταγή τη δική μου έβαλε. Αυτός το 'χασε [...]. Το 1^ο τάγμα ήμασταν, δεν ήταν να πάμε στο βουνό, παρανόμως πήγαμαν, μας έστειλε το Σύνταγμα. Ήταν να έρθει το πέμπτο Σύνταγμα να το καταλάβει το βουνό αυτό. Και έρχεται η διαταγή, ο σύνδεσμος και λέει να φύγει το τάγμα αμέσως.

Στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται διάφορα αποσπάσματα από τη μαρτυρία του Δημήτρη Κόφφα, τα οποία περιγράφουν στιγμές από το μέτωπο. Η πρώτη αφορά τη φροντίδα ενός άρρωστου συντρόφου, που καταγόταν από ένα κοντινό χωριό, τη Φυλακτή (παλιά ονομασία Σερμενίκ). Περιγράφει πώς τον βοηθούσε και του έδινε νερό να βρέχει το στόμα του. Η δίψα και η σκόνη επιβάρυναν τις ήδη δύσκολες συνθήκες στο μέτωπο. Το δεύτερο απόσπασμα αναφέρεται σε μία επιχείρηση κοντά στο Αϊδίνιο, το καλοκαίρι του 1919, όπου οι στρατιώτες έρχονται αντιμέτωποι με σφαγές, λεηλασίες και βιασμούς. Στο σημείο αυτό περιγράφει την επιχείρηση εντοπισμού ενός τραυματία μέσα σε βάτα ο οποίος, αφού είχε δει τη σφαγή που έγινε κοντά σε μία εκκλησία, είχε συρθεί στα βάτα για να σωθεί. Το εκκλησιάκι αυτό, όπως αναφέρει στη μαρτυρία του, δίπλα στο οποίο βρήκαν τον τραυματία λειτουργεί ως σύμβολο καταφυγής αλλά και μαρτυρίου για τον αφηγητή, για τον λόγο αυτό και έχει εντυπωθεί έντονα στη μνήμη του. Εκτός από αυτό, στη μνήμη του μένει και ένα μανητλάκι, όπως λέει, το οποίο φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάκληση αυτής της σκηνής. Σε άλλο απόσπασμα, ο αφηγητής περιγράφει τις επιχειρήσεις που κάνανε με το τάγμα του στα βουνά, εστιάζοντας σε μία συγκεκριμένη στο βουνό Καραμπουγιαντάρ. Ο στρατός φαίνεται να προχωρά σε δύσβατες περιοχές για την αντιμετώπιση του αντάρτικου. Το στιγμιότυπο που περιγράφει με τον στρατιώτη, ο οποίος χορεύει και παράλληλα ανυπομονεί να ριχτεί στη μάχη είναι μία στιγμή που αντιπαραβάλλεται ο ηρωισμός, μέσα από τον πολεμικό ενθουσιασμό, με τον θάνατο του στρατιώτη λίγο αργότερα πάνω στη μάχη. Στο τέταρτο απόσπασμα ο Δημήτρης Κόφφας διηγείται τη δική του οπτική σχετικά με τον τρόπο που θα έπρεπε να κινηθούν στη Μικρασιατική εκστρατεία, αφήνοντας τον ακροατή/αναγνώστη να δει ότι μέσα στο μέτωπο υπήρχε σύγχυση και συχνά οι χειρισμοί της διοίκησης αποδείχθηκαν ανεπαρκείς. Στην προκειμένη περίπτωση η γνώμη του στρατιώτη επαληθεύεται, καθώς είχε προβλέψει σωστά τον κίνδυνο και είχε προτείνει μία πιο αποτελεσματική τακτική για το τάγμα του. Ακόμη μέσα από τη διήγηση αυτού του περιστατικού φαίνεται ότι υπήρχαν εσφαλμένοι σχεδιασμοί ή στιγμές αποδιοργάνωσης του ελληνικού στρατού κατά την πορεία του στο μέτωπο. Συνολικά, τα αποσπάσματα αυτά εστιάζουν στην αντίθεση της φρίκης του πολέμου με την ανθρωπιά και τις ακραίες στιγμές που βιώνει ένας στρατιώτης, καθώς επίσης και την ψυχολογική επίδραση που του ασκεί η συμμετοχή στον πόλεμο.

Τραυματισμός και παρασημοφόρηση

Στις 18 Αυγούστου τραυματίζομαι, εγώ, στο ποδάρι από πολυβόλο. Στις 18 Αυγούστου κάναμε επιχείρηση για τα πρόθυρα Αγκύρας. Εκεί που βάδιζα με το πολυβόλο στον ώμο μέσα στη χαράδρα, σπάει μια οβίδα μπροστά μου και φεύγει ένα βλήμα και με χτυπάει στο πόδι, στο γόνα. Εγώ με το πολυβόλο στον ώμο, απηδώντα 30-50 μέτρα και πήγα και βρήκα το αίμα και πήδησα μέσα. Δεν το πέταξα το πολυβόλο από τον ώμο. Ύστερα αλήθεια ο τραυματιοφορέας με έσκισε την κάτω κιλότα, με έδεσε το πόδι μου. Εκεί γύρισα πίσω, δεν μπόρεγα να περπατήσω, βγήκα και σκάζαν οβίδες από εδώ και από εκεί και δεν έσπαγε καμία. Έβανε το πυροβολικό μέσα στη χαράδρα και οβίδες δεν σκάζανε γιατί ήμαν τυχερός, με βοήθαγε η Παναγία [...] Βγήκα απαν εκεί που συγκέντρωναν τους τραυματίες, ξαπλώθηκα και βλέπω φέρνουν έναν υποδεκανέα από το Μορφοβούνι, από το Βουνέσι ήταν στο κεφάλι βαρεμένος.

Από 'κει με φέρνουν στο Εσκή Σεχήρ, μπήκα σε ένα πρόχειρο νοσοκομείο, ένα σχολείο. Έκατσα τρεις μέρες. Εκεί μ' άλλαξαν το ποδάρι, μου το 'δεσαν καλά. Από 'κει μπαίνουμε, μας βάνουν στο τρένο. Τότες προχώρησαν προς τα πίσω, πού κουραμάνα και πού ψωμί ντιπ. Κατεβαίνουμε σε μια μεριά, ήμαν με έναν από ένα χωριό απ' εδώ στη Βούνιστα. Κατεβαίνουμε εκεί σε ένα ποτάμι εκεί στην άκρια, βγάνω ένα μαντηλάκι εγώ που του 'χα. Το βγάνω, το πλένω στο ποτάμι, το άπλωσα να στεγνώσει και τ' αφηκα εκεί, το αστόχησα. Βρήκαμαν κάτι κόκκαλα καταγής που τρώγαν κάτι άλλοι και φάγαμαν τα κόκκαλα από την πείνα. Την κουραμάνα την έπαιρναν οι Τούρκοι πίσω, δεν έφτανε μπροστά, τα 'καιγαν οι Τούρκοι τα αυτοκίνητα. [...]. Απ' αυτού στο Εσκή Σεχήρ με φέραν στη Προύσα.

«Το παράσημο το πήρα από το πυροβολικό, από τον ίδιο τον Βασιλιά. Ήμαν ο πρώτος που του έβαναν το παράσημο»

Στην τέταρτη κατηγορία, ο αφηγητής αναφέρεται σε σημαντικές προσωπικές στιγμές, τον τραυματισμό και την παρασημοφόρησή του στο μέτωπο. Χρονικά στην αφήγηση βρισκόμαστε στις 18 Αυγούστου του 1921 και ιστορικά στην κρίσιμη μάχη του Σαγγάριου, στην τελευταία μεγάλη ελληνική απόπειρα προέλασης στην Άγκυρα. Ο αφηγητής στη μάχη αυτή τραυματίζεται από βλήμα πυροβόλου στο γόνατο, ωστόσο δεν εγκαταλείπει τη μάχη, γεγονός που αποτελεί ένδειξη αυταπάρησης έναντι του στρατιωτικού καθήκοντος και πείσματος. Εξαιτίας αυτής της στάσης του παρασημοφορείται. Αναφέρει γλαφυρά πώς προσπάθησε να γυρίσει πίσω

τραυματισμένος την ώρα που γύρω του έσκαγαν οβίδες από τις οποίες καμία δεν «έσπασε», για να τον σκοτώσει. Το γεγονός αυτό το αποδίδει στην προστασία της Παναγίας, προσδίδοντας έτσι ένα έντονο στοιχείο της λαϊκής θρησκευτικότητας στον πόλεμο. Στην περιγραφή του τραυματισμού ακολουθούμε τον αφηγητή στην πορεία έως ότου φτάσει στον πρόχειρο νοσοκομείο, το οποίο στεγάζονταν σ' ένα σχολείο και στη συνέχεια την οδοιοπρία των τραυματιών μέχρι την Προύσα. Όπως φαίνεται από τη διήγηση οι τραυματίες μετακινούνται προς τα πίσω με τα πόδια, με τρένα και κάρτα τα οποία όμως δεν ανεφοδιάζονταν, καθώς οι Τούρκοι στρατιώτες στήνουν ενέδρες, υποδεικνύοντας αφενός την εξάντληση και αφετέρου τη στασιμότητα της ελληνικής πλευράς. Η παρασημοφόρηση του, εξαιτίας αυτής της μάχης, είναι μία ηρωική διάκριση που λαμβάνει από τον ίδιο τον βασιλιά στο μέτωπο. Η τιμητική αναγνώριση και τα παράσημα φαίνεται να αποτελούν, ευρύτερα, μία προσπάθεια ενίσχυσης του φρονήματος των στρατιωτών στο μέτωπο. Από τη σκοπιά ενός απλού στρατιώτη τόσο ο τραυματισμός, όσο και το παράσημο είναι ανεκτίμητα τεκμήρια της συμμετοχής του στη Μικρασιατική εκστρατεία.

Η έκβαση της εκστρατείας

Βαδίζαμαν 11 μέρες και 11 νύχτες. Καίγονταν τα χωριά και ο ελληνικός λαός έφευγε, Βρεθήκαμαν στο Τσεσμέ και από 'κει μας έβαναν σε μια μαούνα και πήραμαν μαζί και τα ζώα. Είχα μαζί και ένα λάφυρο, ένα τούρκικο άλογο. Στη Χίο δόθηκε εντολή να παραδώσαμε τον εξοπλισμό σε ένα γραφείο που στήθηκε 'κει. Εγώ το μόνο που ζήτησα να κρατήσω ήταν η χλαίνη.

Δεν είχαμε προορισμό την Άγκυρα, να πάμε να πάρουμε την πόλη της Τουρκίας. Τι δουλειά είχαμαν εκεί; Να πάμε να πάρουμε την Κωνσταντινούπολη, να το δούμε.

Στην τελευταία κατηγορία ο αφηγητής περιγράφει την έκβαση της εκστρατείας αναφερόμενος στην έντονη εξάντληση και στην άτακτη υποχώρηση που ακολούθησε ο ελληνικός στρατός χωρίς ανάπαυση. Όλα για τον στρατιώτη είναι πορεία, ο χρόνος διακρίνεται σε μέρα και νύχτα. Το μέτωπο καταρρέει και η Σμύρνη καίγεται διηγείται συνοπτικά ο αφηγητής. Ο ελληνικός λαός, άμαχοι, υποχωρούν αυτοβούλως, οργανωμένα ή μαζί με τον στρατό. Ο αφηγητής κάνει λόγο για την εκκαθάριση που γίνεται στην περιοχή από την τουρκική πλευρά και στην προσφυγιά. Εκείνος, μαζί με άλλους συντρόφους βρέθηκαν σε κάποιο λιμάνι, μάλλον στο Τσεσμέ, και από εκεί διέφυγαν με πλοίαρτα για τη Χίο. Μαζί τους και ζώα. Μάλιστα ο αφηγητής θυμάται ότι είχαν μαζί ως λάφυρο ένα τούρκικο άλογο, το οποίο έχει συμβολική αξία και μένει έπειτα από τόσα χρόνια στη μνήμη του. Η απόβαση των στρατιωτών, όπως φαίνεται από τη μαρτυρία, έγινε στη Χίο όπου και παρέδωσαν τον εξοπλισμό τους. Η χλαίνη είναι αυτό που ζητά να κρατήσει ο αφηγητής από τον εξοπλισμό του, υποδηλώνοντας πως έχει αξία για αυτόν, παρότι είναι ένα απλό ρούχο. Το παραπάνω δεν σχετίζεται με την οικονομική ή την πρακτική αξία, αλλά με τον τρόπο που τη νοσηματοδοτεί. Αξίζει τέλος να αναφέρουμε ότι οι απλοί στρατιώτες, όπως φαίνεται στο δεύτερο απόσπασμα, δεν ήταν ενήμεροι για το σχέδιο της εκστρατείας. Όπως είναι αναμενόμενο οι στρατιώτες δεν γνωρίζουν τα επιτελικά σχέδια, αλλά ερμηνεύουν τις κινήσεις με βάση τις δικές τους αντιλήψεις και

φαντασιώσεις. Εδώ επικρατεί η λαϊκή φαντασίωση για το γεγονός ότι αυτή η εκστρατεία έπρεπε να γίνει, όπως λέει ο αφηγητής, για να πάρουμε την Κωνσταντινούπολη και όχι να πάμε για την Άγκυρα.

Συμπεράσματα

Η μαρτυρία του Δημήτρη Κόφφα δεν αποτελεί απλώς ένα ιστορικό τεκμήριο, αλλά ένα ζωντανό παράδειγμα της δύναμης της αφήγησης στην προσέγγιση του παρελθόντος. Η χρήση προφορικών πηγών στη διδακτική της Ιστορίας αποδεικνύεται πολύτιμη, καθώς φέρνει τους/τις μαθητές/τριες σε άμεση επαφή με τον ανθρώπινο παράγοντα, με τις φωνές και τα συναισθήματα εκείνων που βίωσαν τα γεγονότα. Η εστίαση στον λόγο ενός απλού στρατιώτη μας επιτρέπει να δούμε την Ιστορία πέρα από τα επίσημα αφηγήματα, να εντοπίσουμε τις ασυνέχειες, τα βιώματα και τις μνήμες που συγκροτούν την ιστορική εμπειρία. Επιπλέον, η αφήγηση φωτίζει πτυχές της καθημερινότητας των στρατιωτών, της στρατιωτικής ιεραρχίας, των πολεμικών συγκρούσεων και των επιπτώσεων του πολέμου στην ανθρώπινη ψυχή. Συνολικά, αναδεικνύεται πως η Προφορική Ιστορία μπορεί να αποτελέσει όχι μόνο αντικείμενο μελέτης αλλά και εργαλείο για μία βαθύτερη, πιο βιωματική και ουσιαστική κατανόηση της Ιστορίας από τους/τις μαθητές/τριες.

Βιβλιογραφία

- Cohen, L., Manion, L., & Morisson, K. (2008), *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γκότοβος, Α. (2013), *Βιογραφικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία της ιστορίας. Η ιστορία ομηρίας του Σωτήρη Ράτσικα*, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Καμούζης, Δ., Μάκρης, Α. & Μηνασίδης, Χ. (επιμ.) (2022), *Έλληνες στρατιώτες και μικρασιατική εκστρατεία. Πτυχές μιας οδυνηρής εμπειρίας*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Καρύδης, Δ.-Ν. (2023), *Η Μικρασιατική εκστρατεία μέσα από τα ημερολόγια των στρατιωτών*, Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
- Κουργιαντάκης, Χ. (2019), *Ασήμι στο ορυχείο. Νοημοσύνη, νοημοσύνες, ενσυναΐθηση και διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα: Οσελότος.
- Κωστής, Κ. (2018), *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Αθήνα: Πατάκη.
- Ξωχέλλης, Π. (επιμ.) (2007), *Λεξικό της Παιδαγωγικής*, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Συρίγος, Α. & Χατζηβασιλείου, Ε. (2022), *Μικρασιατική καταστροφή. 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, Αθήνα: Πατάκη.